

Оксана ЯКОВИНА

**ПАРАДИГМА ПРОРОЦТВА
У ВІРШІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
"БУВАЛИ ВОЙНИ Й
ВІЙСЬКОВІІ СВАРИ..."**

Користуючись методом аналогії, автор статті розкриває духовно-раціональний і соціальний смисл Шевченкового пророцтва на прикладі вірша "Бували війни й військовії свари...". Ідеться про онтологічність історичних інтенцій поета.

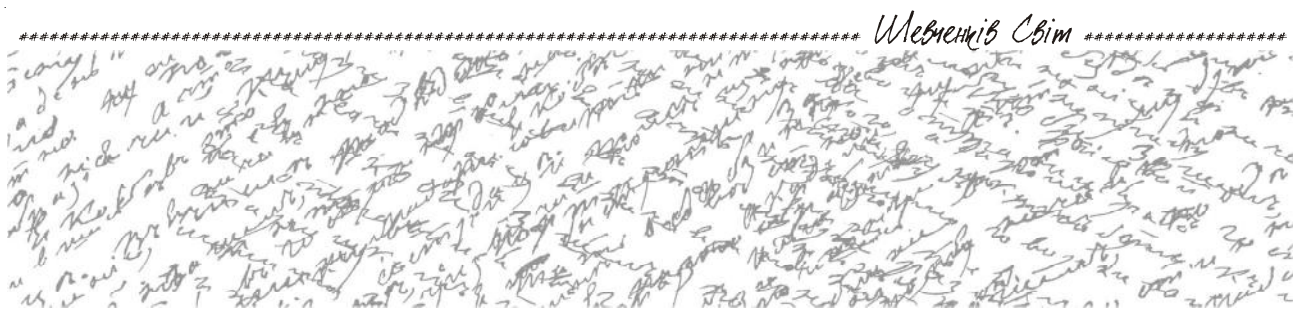
Ключові слова: пророцтво, буттєвий вимір, національна екзистенція, благо, духовна перспектива, телеологія, ідентичність.

Питання поетичного пророцтва корелює з образним контекстуальним виміром свободи людини, тобто з філософським пошуком Цілого як універсальної світобудови у конкретному просторі й часі. Тому велика поезія завжди виходить на буттєвий рівень, але відрізняється від численних метафізичних парадигм особливим поєднанням образу й логіки людини: іманентного (внутрішнього) з трансцендентним (можливістю оцінити буття людини зовні, через інтелектуальну інтуїцію).

Вже у чотиривірші "І день іде, і ніч іде..." (1860) Шевченко досягає найбільшої глибини пророчого самовідчуття:

І день іде, і ніч іде.
І голову схопивши в руки,
Дивуєшся, чому не йде
Апостол правди і науки!

Тут виразно постає зустріч у свідомості поета полюсів духовності, змістом якої є пізнання всієї суперечливої дійсності життя. Стан душі Шевченка, відтворений у

чотиривірші, передає той обсяг ума, свідомости й телеологічності людини, без якого пророцтво не може відбутися. Водночас він указує на мотиваційну структуру духовности Шевченкового поетичного стилю.

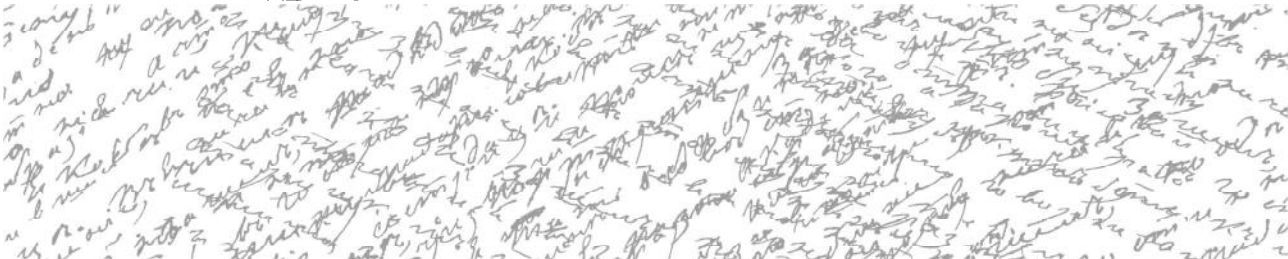
Протягом цілого життя Шевченко наближався до пророчого рівня свідомости завдяки власній чистоті душі та неприйняттю ніякої деформації правди. Його віра, яка поступово посилювалася, під кінець життя все більше й більше виявляла дисгармонію людського світу, що ставало причиною соціального скептицизму поета. На території Російської імперії він був одним із небагатьох мислителів, світовідчуття яких було співзвучним з особливою (з огляду на поширений раціоналізм і поступове формування позитивістської свідомости) формою європейської духовности Нового часу ? синтезом картезіанства й віри. Це був залишок релігійно-морального ставлення до життя після відходу Церкви в Європі від домінуючих соціальних позицій.

Трансформація творчої свідомости в Європі Нового часу викликає потребу - для кращого розуміння внутрішніх горизонтів Тараса Шевченка - провести аналогію зі сприйняттям світу таких на перший погляд опозиційних мислителів, як Рене Декарт і Блез Паскаль. Їх поєднувала математика, але різнило ставлення до фактів.

Паскаль став виразником так званого "розчарованого раціоналізму", що було передчуттям як романтизму, так і екзистенціалізму XIX ст. Будучи геометром, він не був емпіристом, тобто визнавав факти, але стверджував, що ми про них нічого не знаємо. Це був духовний погляд на математику, що на християнському ґрунті продовжував філософську традицію Пітагора й Платона. Рівні буття Паскаль трактував як наслідки вибору людини, її цінності. Він схилявся до некомунікативности пізнання (пор. відому притчу про печеру Платона), тобто відмовляв науці в доконечному розкритті істини. Цінність божественних речей, за Паскалем, є нескінченно великою, і тому він, на відміну від Декарта, обирає вічність як буттєву цінність.

Останнє є надзвичайно важливим для розуміння духовного стилю Тараса Шевченка. Поет зміг поєднати у творчості телеологію етики й телеологію естетики й тим попередити духовно-історичний розвиток українського народу, а можливо, й людства взагалі. Якщо говорити про універсальність особи Шевченка, то тільки в межах його поезії і, глибше, в межах його духовного стилю як форми індивідуальної інтроверсії.

У Росії, попри те, що Петро I проводив організаційні й культурні реформи за західноєвропейським зразком, соціально-політична мораль, тобто відносини між суспільством і державою, ніколи не були власне християнськими, але були послідовно політично-"візантійськими", принаймні від першого московського князя, коронованого на царя, Івана IV Грозного (друга половина XVI ст.). Особливість Московського царства полягала в тому, що від кінця XV ст. його звільнення від "монголо-татарського іґа" було лише звільненням юридичним. Після смерті Івана IV Грозного скінчилася династія Рюриковичів у північно-східних землях на етнічній території фінно-угорських племен мєря. Московські бояри татарського походження на чолі з Борисом Годуновим нав'язали князівству східну політичну ментальність деспотії, підготовлену ще "опричиною" царя Івана Грозного.

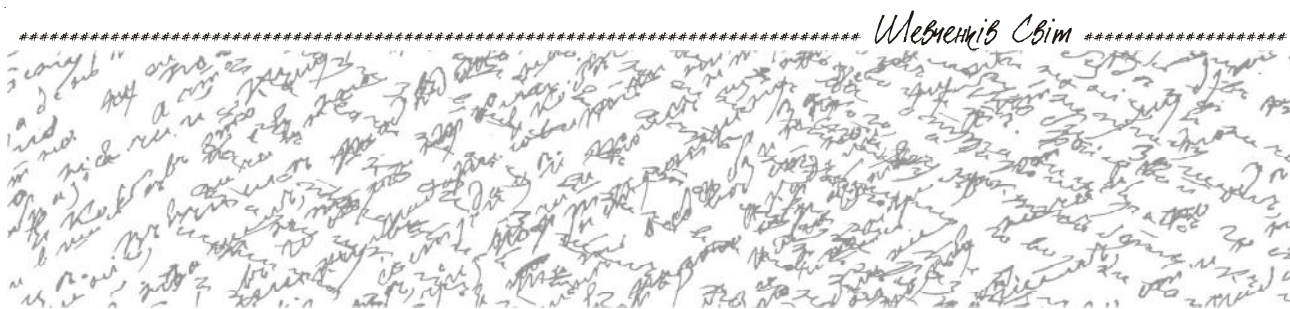
У такому соціально-історичному контексті буття Росії та відповідних політичних цінностей Шевченко міг би повторити за Б. Паскалем (XVII ст.), попередником екзистенціалізму: "людина внутрішньо розірвана і є сама собі протилежністю". Проте, подібно до Паскаля, скептицизм Шевченка, його сумніви й розчарування вели не до безповоротного бунту, але до пошуку трансцендентної правди й почуття любови. "Серце" й "екзистенція" виступають провідними поняттями філософського аналізу цілої його творчості. За Паскалем, "серце" є властивою людині здатністю до пізнання надприродних речей. Подібно, істина актуалізується в поезії Шевченка як практика душі, вибір Бога, а не політичної позиції. Шевченко, як і Паскаль, обирає Христа, оскільки краще програти земне життя, але отримати вічність:

той, що дивиться
На людей душою -
Пекло йому на сім світі,
А на тім...
("Думи мої, думи мої...", 1840, рядки 72 - 75).

Це есхатологічне почуття поета мало дозрівати в постійній боротьбі з самим собою. Такою є особистісна духовна парадигма Шевченка, яка привела його під кінець життя до усвідомлення свого внутрішнього пророчого стану. В цьому полягає оригінальність, неповторність Шевченка як національного мислителя: онтологічна непроминальність людського існування стала поетовою особистісною та загальноукраїнською телеологією; народ отримав у творчості Шевченка поетично-філософський вимір власної екзистенції.

Мотиваційна структура свідомості мислителя має два полюси? ін-зистенційний та онтологічний, які поєднуються екзистенційною боротьбою людини із самим собою. Щоправда, екзистенціалісти не обтяжували себе думками про буття і тим поступово деформували філософський напрям до послідовного матеріалізму, психологізму та психічного аспекту в XX ст. Проте Шевченко не був науковцем-аналітиком, не розчаровувався в силі розуму й освіти. Його скептицизм був стихійним, несистемним, як і у Паскаля: філософію "серця" та його надприродних можливостей було закладено в поетовій національній ментальності, тобто генетично.

Відомий англійський історик XVIII ст. Е. Гіббон, автор "Історії занепаду й руйнації Римської імперії", з російським перекладом якої був знайомий і Шевченко, вважав, що потрібно "здобувати істину як із сатир, так і з панегіриків", тобто відчувати, а не лише історично обмежено знати. Таке передчуття має інтроверсний характер, спрямований не на методичний професіоналізм, але на особистісне бачення історії - на метаісторію, єдино здатну розтривожити духовну парадигму читача. Спільна істина для різних культур виявляється в історичних контекстах і спрямовується національним передчуттям часу, духовною парадигмою епохи, яка діалектично повторюється на різних культурних рівнях спільної цивілізації: розлам Римської імперії і розлам імперій сучасних відбувається за тим самим етнічним і релігійним принципом. Це аксіома сучасної міжнародної політики, і в осмисленні її полягає внесок багатьох національних мислителів у світову культуру й цивілізацію.

Е. Гіббон був аналітиком і мислителем, тобто логіком і, до певної міри, художником думки. У Шевченка ці творчі особливості реалізувалися "з точністю до навпаки". Але обидва вектори здатні виводити людину незалежно від індивідуальності таланту на рівень мислителя. Думка людини завжди має особистісну перспективу: у Гіббона - концептуально-аналітичну, у Шевченка - концептуально-образну. Особистість же має національну й загальнолюдську перспективи в єдності. Аналітично? це метаісторія. Проте особа народжується не без участі містичного елемента у відчуттях. У цьому моменті аналітизм і містичність індивідуально можуть утворювати в особі власну перспективу зустрічі. Цей елемент єднає всіх національних мислителів. Тарас Шевченко? не аналітик і не містик у буквальному значенні слова, але саме містично-аналітичний аспект його думки відбувся в багатьох поезіях, і особливо у творі "Бували війни й військові свари..." (1860).

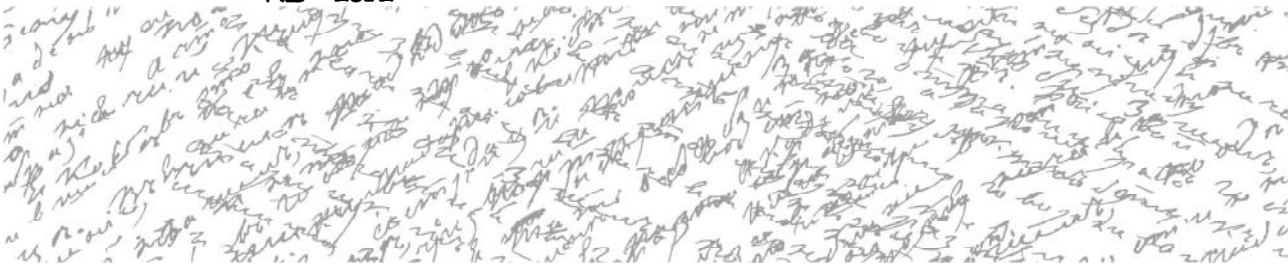
Вірш має окреме місце в розумінні Шевченка як поета-пророка. Поетові йдеться про екзистенційний акт, онтологію в метаісторії і, конкретно, у філогенезі українського народу. Лише через онтологічний досвід примиряються численні, деколи опозиційні, тлумачення образів даного вірша дослідниками. Те, що перший рядок поезії є ремінісценцією з народної української думи про Наливайка, вказує на обсяг пророцтва у вірші в контексті телеології поета від філогенезу народу до власного інтроверсного передчуття.

У творі, як і в попередньо написаних віршах ("Хоча ледачого й не б'ють...", рядки 9 - 15, та "І тут, і всюди? скрізь погано...", рядки 10 - 14), присутня динаміка контекстуального пророцтва. Але тут вона набуває іншого характеру - онтологізується через інтроверсне передчуття Шевченка. Йдеться про перехід з горизонталі на вертикаль свідомості поета (Б. Паскаль наділяв такою властивістю "серце"), злиття передчуття часу з причинністю та їхня актуалізація в моральній наслідковості. Думка спрямовується до самопізнання й пізнання Бога, тобто до пізнання буття, вічності, до злиття свободи й телеології людини в часі. Власне такий синтез духовної та суспільної реальності й відбувається у вірші "Бували війни й військові свари...".

Горизонтальний час у цій поезії відсутній: минулий і майбутній час дієслів нейтралізується причиною перемоги добра над злом, ладу над безладом, оскільки безлад - це зло, а світ онтологічно є добрим, є вічним порядком. Час актуалізується метаісторично, перетворюється на моральну вертикаль. Незалежно від конкретно-історичного втілення, зло набуває статичних ознак, тобто переходить на ментальний рівень:

Бували війни й військові свари:
Галагани, і Киселі, і Кочубеї-Нагаї?
Було добра того чимало.
Минуло все, та не пропало.
Остались шашелі...
(рядки 1 - 5).

Вірш починається з констатації причин руйнування соціального тіла України. Сучасний реципієнт реконструює Шевченкове відчуття нищення народного буття, спираючись на власну історичну пам'ять: російський царизм, більшовицька епоха,

незалежність України кінця ХХ ст. - однаково зберігає ґрунт для "шашелів". Так виявляється статика й системність вербального пророцтва.

Натомість добро як прихована іманентна сутність триває і передається у формі особливої духовної напруги:

І без сокири
Аж зареве та загуде...
(рядки 9 - 10), -

оскільки телеологічна мета народу як прагнення Блага рухає історію.

Остаточним есхатологічним знаком поезії "Бували воїни й військовії свари..." - перемогою добра над злом - постає пророчий образ "козак безверхий упаде", який нейтралізує динаміку протистояння. "Козак безверхий" втілює екзистенційний вимір боротьби народу з віддаленим від Блага власним буттям:

Остались шашелі: гризуть,
Ж[е]руть і тлять старого [дуба]...
А од коріння тихо, любо
Зелен [і парості] ростуть.
І виростуть; і без сокири
Аж зареве та загуде,
Козак безверхий упаде,
Розтрощить трон, порве порфіру,
Роздавить вашого кумира,
Людській шашелі. Няньки,
Дядьки отечества чужого!
Не стане ідола святого,
І вас не стане...
(рядки 5 - 17).

Постає образ скривдженого "безверхого" народу, еліту якого цілеспрямовано століттями знищують. А відтак неминучим є падіння гідності народу в контексті його історичної пам'яті, падіння, спричинене руйнацією національної традиції і культури. Народ, підточений багатосотлітнім нищенням ззовні та власними "шашелями" зсередини, своєю вагою, своїм вимушеним зубожінням, навіть не бажаючи тієї помсти, стане причиною перетворення гнобителів на "гній", що на ньому виростуть лише "будяки та кропива":

- а більш нічого
Не виросте над вашим трупом.
І стане купою на купі
Смердячий гній - і все те, все
Потроху вітер рознесе...
(рядки 18 - 22).

Між злом в історичній пам'яті народу (рядки 1 - 6) і "помолимося Богу" (рядок 23) є час "шашелів", "ідола святого" та "зелених паростей", протистояння яких закінчується нищенням безладу й буттєвою перспективою духовного миру:

А [ми]помолимося Богу
І небагатії, невбогі
(рядки 23 - 24).

***** Шевченків Світ *****

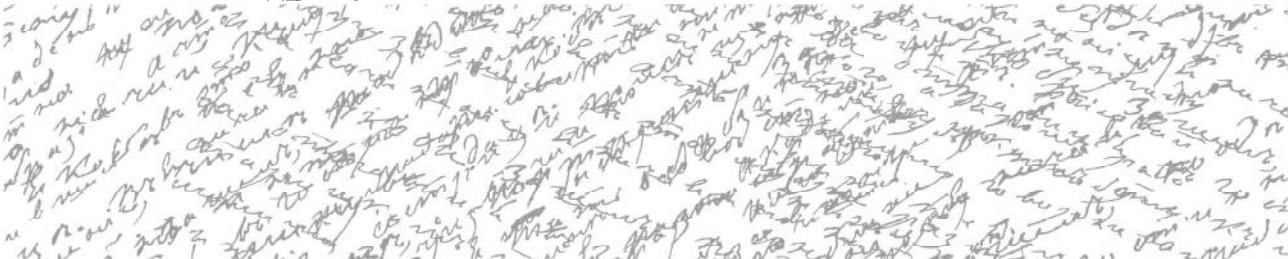
Опозиція "небагатії ? невбогі" ? містичний символ духовного миру, який необхідний народові для співжиття з іншими культурами та гармонії з самим собою. Саме цьому заважали політичні гнобителі й ті їхні "няньки" й "дядьки", які замість боротьби вислужувалися перед "отечеством чужим", перетворюючи власне плазування перед ним на свого "кумира" й "ідола святого".

Містика інтегрується в поезії в конкретні історичні факти і психологічно-екзистенційні типи, які впізнаються: "людські шашелі", "няньки, дядьки отечества чужого", їхній "кумир". Протягом двох століть український народ не перестає бути жертвою вклоніння ідолам, указаним Шевченком. Продовжується "тління старого дуба". У "нашій - не своїй" державі нищення української еліти і взагалі інтелігенції триває в латентних формах старих імперських - "демократичних" - традицій: створення непереборних екологічних та демографічних криз, антинаціональна культурна та економічна політика, моральна деградація і корупція як гарантія успішності та кар'єрного росту, безконтрольність владної ієрархії, навмисне створення умов, які провокують еміграцію робочої та інтелектуальної національної сили, "одновекторна" політика в напрямі колишньої метрополії ? Москви тощо.

У такому екзистенційному акті сучасної України зовні парадоксально зберігається онтологічний мир. У поезії Шевченка, особливо в останні роки його творчості, знаходимо містичні пророцтва, які вказують на сучасний стан України, а шлях українського народу отримує наступну перспективу.

"Бували війни й військові свари..." алегорично передає безмежність форм і напругу життя, смирення і впорядкованість буттєвої парадигми народу. Образ "козака безверного" виростає у Шевченка до рівня концепту через метафізичний символізм, який виявляє есхатологічний зміст цілої поезії. "Людські шашелі" й "зелені парості" наповнюють алегоричний образ діалектичним смислом. Ця опозиція створює ефект онтологізації символу: народ бореться за своє існування, яке постає окремим буттям, уособлюється, набирає духовних форм - релігійних і метаісторичних. Відбувається ідентифікація нації: благо народу, його традиція усвідомлюються як сталі й незнищенні. Релігійність утворює мотивацію безкінечного через "додану вартість", приховану в слові (Й. Рацінгер), через вищий вимір слова в синтезі контекстів цілої творчості поета. Сучасна філософія такий вищий вимір слова називає концептом. Проте метаісторичність слова, на відміну від концепту, відкриває реципієнта на іманентний буттєвий рух народу до Блага, тобто на його телеологію.

У Шевченковій поезії "шашелі" є злом, яке виявляє себе через історичну віддаленість народу від Блага. "Козак безверхий" своїм падінням руйнує перешкоди, які відділяють народ від джерела добра. Втрата традиційних цінностей має соціально-індивідуальний вимір. Але противагою залишається рівень трансцендентний, пов'язаний із почуттям свободи, що формує ментальність, схильності цілого народу. І це є джерелом відновлення народної буттєвості. У критичних обставинах перманентної нейтралізації національної еліти провідною ознакою соціального розвитку народу постає творче ставлення до життя як умова виживання. У Шевченка ця ментальна риса є стрижнем його пророчої інтенції, що залишається латентною. Символ сутнього - незбагненність творчого акту, самовідновлення нації - втілюється в поетичному образі "зелених паростей": "старий дуб" зберіг живе коріння - "зелений" locus майбутнього. Саме в такому

протистоянні історичної конкретики життя і буттєвої перспективи реальність України відновлює есхатологічний вектор до Блага.

Відтак у поезії "Бували війни й військовії свари..." відбувається остаточна зустріч історії та метаісторії, людини і Бога, актуалізується онтологічна єдність особи та спільноти. Маємо поетичний концептуальний образ української спільноти з каузальністю, єдністю частини й цілого та актуалізацією людської діяльності на радість їй самій; благо спільноти збігається з благом окремої людини. Це класична структура вербального релігійно-символічного пророцтва.

Проте духовна ситуація виходить за межі образу й символу. Структура Шевченкового пророцтва викликає у реципієнта відчуття безкінечності, стає онтологічною, незалежною від історично змінних символів, тобто проектує соціальну перспективу в телеологічному вимірі народу. У такій історичній конкретності народжується об'єктивний смисл пророцтва, який долає межі авторської суб'єктивності.

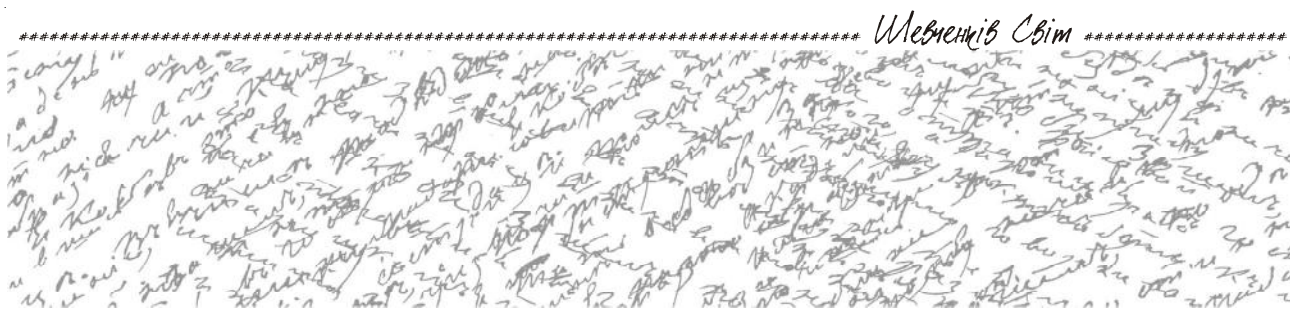
Отже, коли ми говоримо про слово Шевченка, йдеться про сутність цілої його поетичної творчості. У пророчій перспективі поета народжується есхатологічна свідомість українського народу як напрям буттєвого шляху. Слово Христа (як Істина, що у своїй сутності є некомунікативною реальністю) опановує слово поета і стає новим Буттям: entity (сутність і буття народу в поезії Шевченка) стає Genesis (самим Буттям, дією Бога в історії). Есхатологічна перспектива в поезії Шевченка вказує на благо українського народу й передбачає руйнування перспективи "зла" - духовних колабораціоністів, "шашелів", які існують у різних історичних формах розвитку суспільства.

Пророче відчуття виникає з перших творів Шевченка. Але тільки після постійної боротьби із самим собою протягом цілого життя поет стає здатним до вербалізації сталого і системного, релігійно-символічного пророцтва. При цьому семантичні зв'язки характеризують оригінальний національний духовний стиль: аналогічні, алегоричні й метафоричні інтенції набирають у Шевченкових образах-концептах метафізичного значення, яке кличе реципієнта до самопізнання й вибору вічних цінностей.

Якби протягом двох останніх тисячоліть не було ні княгині Ольги, ні князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого, ні митрополитів Іларіона й Петра Могили, ні гетьманів Богдана Хмельницького та Івана Мазепи, а був би лише Тарас Шевченко, то й тоді український народ мав би право на існування. Проте? без них не було б і Шевченка.

Поет реалізував своє покликання в критичний для України історичний момент. Саме в ХІХ ст. Україна під тиском зовнішніх і внутрішніх обставин відійшла від Блага настільки, що самому народові загрожувала остаточна асиміляція, запрограмована ще російським царем Петром І у своїй південно-західній політиці. Саме цю глобальну небезпеку розумів Шевченко, осмислюючи відповідальність своєї музи:

Учи неложними устами
Сказати правду. Поможи
Молитву діяти до краю
("Муза", рядки 33 - 35).

Слова "правда", "молитва", "до краю" втрачають свою історично залежну символічну сутність і набувають есхатологічного вираження в бутті українського народу, набувають містичного виміру в історичній конкретності, втілюють зустріч людини й Бога в діалозі.

Містичність ситуації в "Бували війни й військовій сварі...":

А [ми]помолимося Богу

І небагатії, не вбогі, -

утворює аналогічні паралелі в пророчій перспективі поета:

... вольнії, широкії,
Скрізь шляхи святії
Простеляться; і не найдуть
Шляхів тих владики,
А раби тими шляхами
Без гвалту і крику
Позіходяться докупи,
Раді та веселі.
І пустиню опанують
Веселії села
(Ісаія. Глава 35 (Подражаніє), рядки 41 - 50).

Так розкривається перспектива духовного стану українського народу. Поет висловлює цю інтенцію в поняттях народної культури, що надає пророцтву національної буттєвої форми. "Шляхи святії" є відновленням християнської духовности, чистоти сумління, можливістю жити за внутрішньою правдою, у згоді з власною ідентичністю. Поет, орієнтуючись на телеологію народу в буттєвому вимірі, стверджує опанування спільнотою Блага без "гвалту і крику", що їх створюють політичні інтереси антинародних соціальних груп:

...і не найдуть
Шляхів тих владики.

У такому пророчому контексті "веселії села", позначені семантикою духовної радості, звільнення, відновлення власної ідентичности, "опановують пустиню" - символ несвободи, внутрішнього й зовнішнього винищення та спустошення.

Концепт національної спільноти у вірші "Бували війни й військовій сварі..." співзвучний також з есхатологічною картиною в поемі "Гамалія", де містичний образ України актуалізується в конкретно-історичному прагненні радісної праці на власній землі. Людина опановує історію через спільну працю, а не через протистояння. Похід козаків на чолі з Гамалією, який звільняє полонених у Скутарі, має аналогічний результат із пророцтвом "зелених паростей", що зумовлює горизонт майбутнього, свободу від духовного й соціального рабства:

Вилітали запорожці
На лан жито жати,
Жито жали, в копи клали,
Гуртом заспівали...
(“Гамалія”, рядки 163 - 166).

Військова справа українського козацтва виявляється через образи радісної праці спільноти. В останніх рядках "Бували війни й військові свари..." маємо ту саму семантику звільнення:

А [ми] помолимося Богу
І небагатії, не вбогі.

Поет передбачає онтологічний результат життя українського народу, результат як буттєвий шлях, підвладний не власне соціальній дії, але її джерелу - духовному стану людини й народу:

А раби тими шляхами
[...]
Позіходяться до купи,
Раді та веселі...

Українська спільнота отримує причину й наслідок існування (телеологічну каузальність, шлях), єдність частини й цілого ("позіходяться до купи") та актуалізацію людської праці на радість їй самій ("раді та веселі"), коли благо спільноти збігається з благом окремої людини:

І пустиню опанують
Веселії села.

Оксиморон "раби раді та веселі" вказує на духовний вектор усвідомлення реальності, за якого тільки й можлива перемога смиренних, нагорода мужніх і радість терпеливих.

Так містичний вимір набуває історичної конкретності в єдності окремої людини й цілого народу, в переживанні безкінечності минулого, теперішнього й майбутнього у фактах екзистенції. Щоб указати на національну екзистенцію, поет мав досягнути її з онтологічного рівня. Творчість Шевченка передчуває вистраждану духовну перспективу українського народу.

Оксана ЯКОВЫНА
ПАРАДИГМА ПРОРОЧЕСТВА В СТИХОТВОРЕННІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО "БУВАЛИ
ВОЙНИ Й ВІЙСЬКОВІ СВАРИ..."

Используя метод аналогии, автор статьи раскрывает духовно-рациональный и социальный смысл пророчества Шевченко на примере стихотворения "Бували війни й військові свари...". Речь идет об онтологичности исторических интенций поэта.

Ключевые слова: пророчество, бытийное измерение, национальная экзистенция, благо, духовная перспектива, телеология, идентификация.

Oksana JAKOVYNA
THE PROPHET PARADIGM IN THE POEM OF TARAS SHEVCHENKO "THERE WERE WARS
AND MILITARY SQUABBLES ..."

Making use of analogical method, author of this article open spiritually-rational and social sense of Shevchenko prophet on example of the poem "There were wars and military squabbles...". Author gives ontological analysis of the poet historical intentions.

Key words: prophet, national existence, entity level, spiritual perspective, teleology, identity.

***** Шевченків Світ *****